

Danilo Vuković¹
Univerzitet u Beogradu
Pravni fakultet

Originalan naučni rad
UDK 316.644:[614.446:616-036.21(497.11)
316.644-057.87:[316.754:347.129(497.11)

Primljen: 13.7.2021.

Prihvaćen: 2.12.2021.

DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC2104649V>

ZAŠTO NOSIMO MASKE? LEGITIMITET, POVERENJE I POŠTOVANJE NORMI U USLOVIMA PANDEMIJE

Why do we wear masks? Legitimacy, trust and norm compliance during pandemic.

APSTRAKT: Zdravstveni propisi kojima se obuzdava širenje virusa SARS CoV-2 i bolesti Kovid-19 koju taj virus izaziva doneli su niz ograničenja u naš društveni život, od nošenja maski i održavanja fizičke udaljenosti, do potpunog ukidanja važnih segmenata društvenog života. Time su vlade Srbije i drugih zemalja odgovorile na ključne rizike pandemije: po zdravlje pojedinaca i po sposobnost zdravstvenih sistema da zbrinu veliki broj bolesnih. Na samom početku pandemije u javnosti su se uobličile dve predstave: da su mladi u manjem riziku od starijih i bolesnih, i da se oni manje pridržavaju epidemioloških mera. Istraživanjem na uzorku studenata Pravnog fakulteta u Beogradu pokušao sam da ustanovim u kojoj meri oni poštuju propise i koji faktori na to najviše utiču. Rezultati pokazuju da relativno mali procenat ispitanika redovno poštuje zdravstvene propise i da se najveći deo njih nalazi u zoni ambivalencije. Na poštovanje mera utiču sledeći faktori: uverenje da su mere opravdane i efikasne, odnosno, slaganje sa sadržajem mera, poverenje u institucije, a posebno poverenje u stručnjake i lekare; te redovno praćenje medija i uverenje da su oni objektivni. Socijalna kontrola, odnosno, moralna i zakonska osuda zbog nepoštovanja mera nije se pokazala značajnim prediktorom. Ovi nalazi pokazuju da u kriznim situacijama kakva je ova, dobrovoljno poštovanje zakonskih mera može obezbediti jasna i transparentna komunikacija, te ponašanje aktera i institucija koje uliva poverenje.

KLJUČNE REČI: poštovanje propisa, zakon, društvene norme, poverenje, institucije, stručnjaci, mediji, pandemija, Covid-19

ABSTRACT: Health regulations curbing the spread of the Kovid-19 virus have brought a number of restrictions into our social life, from wearing masks and maintaining physical distance, to the complete abolition of important segments

1 danilo.vukovic@ius.bg.ac.rs

of social life. In doing so, the government has responded to the key risks of a pandemic: the health of individuals and the ability of health systems to care for large numbers of patients. At the very beginning of the pandemic, two notions took shape in the public: that young people are at lower risk than the elderly and the sick, and that they adhere less to epidemiological measures. Using a dana obtained through the survey at a sample of students at the Faculty of Law in Belgrade, I tried to establish the extent to which they comply with the regulations and which factors influence it the most. The results show that a relatively small percentage of respondents regularly comply with health regulations and that most of them are in the ambivalence zone. Compliance with the measures is influenced by the following factors: belief that the measures are justified and effective, that is, agreement with the content of the norms; trust in institutions, and especially trust in experts and doctors; as well as regular media consumption and trust in their objectivity. Social control, that is, moral and legal condemnation for non-compliance with measures, did not prove to be significant. These findings show that in crisis such as this, clear and transparent communication, and the behavior of actors and institutions that instills trust, can ensure voluntary compliance with legal measures.

KEYWORDS: *compliance, law, social norms, trust, institutions, experts, media, pandemic, Covid-19*

Uvod

Mi smo navikli da radimo i da se školujemo s ljudima, da se viđamo i družimo u kućama i van njih, da se igramo i da putujemo.² Pandemija je sve te obrasce društvenog života u većoj ili manjoj meri ukinula – ljudi gube poslove ili rade od kuće, deca i studenti se takođe školuju od kuće, manje se viđamo i družimo. U pokušaju da obuzdaju širenje virusa, države su uvele nekoliko grupa mera: nošenje maski, održavanje fizičke distance, rad i učenje od kuće, ograničavanje kretanja. Mnogim ljudima ovi propisi padaju teško i mnogi nisu osobito dosledni u poštovanju mera, te ih društvo etiketira kao krivce i odgovorne za širenje virusa. Jer, virus, kao i svaka druga opasnost, traži objašnjenje i krivca. Traženje krivca je zapravo deo svake epizode masovnog straha. Proučavajući epidemiju HIV-a pre više od tri decenije, britanski sociolog medicine Filip Strong postavio je teoriju „psihologije pandemije“ (Strong, 1990). Prema toj teoriji, prva reakcija na epidemiju je strah i panika. Za njima sledi epidemija stigmatizacije, odnosno, moralna osuda onih koji se smatraju odgovornim za izbijanje epidemije. Onda sledi epidemija akcije, često preterane akcije.³

2 Ovaj tekst nastao je u okviru projekta „Epidemija. Pravo. Društvo“ Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. U izradi teksta pomogli su mi razgovori i konsultacije sa Milošem Bešićem, Markom Mrakovčićem, Slobodanom Cvejićem i Brankom Radulovićem. Njihova pomoć i komentari su mi bili dragoceni i ja sam im na tome zahvalan. Komentari dva anonimna recenzenta takođe su doprinela kvalitetu teksta. Odgovornost za sadržaj rada i sve eventualne greške i nedostatke je, naravno, samo moja.

3 To je bio slučaj sa HIV-om 80-tih godina prošlog veka. Bolest se najpre prenosila i širila neko vreme, a da niko o tome nije imao predstavu. Kada su se pojavile prve informacije o novoj

Na početku pandemije, u srpskim medijima glavni krivci bili su povratnici iz inostranstva (Kleut, 2020; Kleut i Šinković, 2020; Pešić, 2020). U nekim zemljama bili su to i stranci, na primer Balkanci u Nemačkoj (DW, 2021). No, u većini zemalja to su bili i ostali mladi – njima se zamera da ne poštuju mere, da idu na ilegalne žurke, da neće da se vakcinišu itd. (Ćurčić, 2020; Radišić, 2020; Radenković, 2021). U ovom tekstu pokušaću da otkrijem da li je ta epidemija stigmatizacije mladih opravdana i, još važnije od toga, zašto mladi (ne)poštuju epidemiološke mere. Mere ću tretirati kao društvene i zakonske norme, tako da je pitanje kojim se bavim, zapravo, da li i zašto ova grupa ljudi (ne)poštuje jedan skup društvenih normi koje su vrlo specifične po svom sadržaju, kontekstualno određene i, nadam se, vremenski ograničene u svom važenju?

U prvom delu teksta ću pokušati da objasnim zašto ljudi inače poštuju norme. Izložiću teorije i nalaze istraživanja koja pokazuju u kakvoj vezi stoji poštovanje normi sa poverenjem u institucije. U nastavku ću prikazati kako nastaju i kako se primenjuju specifične medicinske norme kao što su ove kojima je cilj da obuzdaju širenje virusa. U tome ću se koristiti istraživanjima sociologa zdravlja koji su se bavili prethodnim i ovom pandemijom novih zaraznih bolesti (engl. *emerging infectious diseases*). Zatim ću prikazati istraživanje na uzorku studenata Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu o tome koliko se i zašto poštuju epidemiološke mere. U poslednjem odeljku iznosim zaključke koji mogu pomoći da se u širem društvenom kontekstu pandemije razumeju obrasci (ne)poštovanja zakonskih i društvenih normi.

Poštovanje normi, legitimitet i poverenje

Kako i zašto poštujuemo norme? U nekim sistemima, kao što su autokratije, poštovanje normi obezbeđuje se golom silom. Demokratije, pak, moraju da računaju na dobrovoljno počinovanje zakonima (Catterberg and Moreno, 2006). Poseban izazov za demokratiju predstavljaju norme kojima se menja ustaljeni način života u društvu. Upravo takav izazov prizvala je pandemija. U kriznim okolnostima izazvanim pandemijom zarazne bolesti, dobrovoljno poštovanje društvenih i zakonskih normi postaje još važnije za svakodnevno suočavanje sa prirodnim i društvenim rizicima. Da bi uopšte moglo da funkcioniše, društvo zahteva visok stepen građanske moralnosti i discipline u primeni normi. Upravo u takvim okolnostima posebno je važno razumeti kada i zašto se ljudi dobrovoljno povinuju normama, posebno onim koje remete ustaljene obrasce društvenosti. Dosadašnje analize ukazuju na dva ključna faktora. Da bi se norme poštovala, institucije koje donose propise moraju biti *legitimne*, a sami građani treba da *prihvataju norme*, odnosno, da se *slažu sa njihovim sadržajem i da ih*

---

smrtonosnoj bolesti, javili su i prvi napadi straha i panike. Čak i u zemljama sa neznatnim brojem obolelih, ljudi su odlazili kod doktora sa opsesivnim strahom da su zaraženi. Drugi talas je bila epidemija stigmatizacije: onih koji su oboleli i onih koji su bili pripadnici rizičnih grupa. Treća faza je epidemija akcije. Pod velikim pritiskom da „učine nešto“, vlasti su preduzimale često preuveličane mere za obuzdavanje bolesti. Oštra i odlučna akcija služila je da se povrati stabilnost i poverenje ljudi u sistem, da se umire strahovi i razvije uverenje da će se stvari „vratiti u normalu“ (Strong, 1990).

smatraju opravdanim. U nastavku teksta pokušaću da prikažem istraživanja iz kojih su izvučeni ovi zaključci.

Legitimitet je pravo da se vlada i priznanje tog prava od strane onih kojima se vlada (Hough, Jackson, Bradford, 2013: 4). Kada kažemo da su akteri, institucije ili postupci legitimni, mi zapravo mislimo da ih javnost smatra opravdanim, prikladnim i da im daje podršku koja nije motivisana samo strahom od sankcija (Fallon, 2005: 1795; Dogan, 1992: 116), te da su usklađeni sa normama, vrednostima i verovanjima na kojima taj akter, institucija ili postupak počivaju (Troyer, 2007: 2584; McEwen and Maiman, 1986: 258).⁴ Legitimitet je onda povezan sa evaluacijom rada institucije i predstavlja jednu vrstu kulturne veze između građana i političkih institucija (Cattterberger and Moreno, 2006: 45).

No, sam koncept legitimiteta daleko je složeniji. Operacionalizacija ovog pojma pokazuje da on ima tri dimenzije: *prvo*, institucionalni legitimitet je povezan sa poverenjem u institucije; *drugo*, legitimitet pokazuje da su građani spremni da se povinuju zakonima i odlukama vlasti; i *treće*, legitimitet pokazuje da se građani u moralnom smislu slažu sa sadržajem normi i radom institucija koje donose i sprovode zakone (Walter, 2019: 304).⁵ U skladu s tim, ja ću legitimni smatrati one institucije kojima građani veruju i čiji rad smatraju opravdanim. Isto tako, norme ću smatrati legitimnim ako ih građani prihvataju i ako njihov sadržaj smatraju opravdanim, odnosno, ako se s njime moralno slažu (*cf.* Jackson et al. 2012; Jakson, 2018; Meares, 2000).

Poverenje u institucije je element i indikator legitimnosti i od poverenja u institucije zavisi poštovanje normi. Građani su skloniji da poštuju zakone kada veruju vlastima, iako neki drugi faktori mogu snažnije delovati, kao što je stepen ekonomskog razvoja i demokratizacije (*cf.* Norris, 1999: 264). Poverenje može biti dvostruko: poverenje u nosioce vlasti, to jest u stranke ili političare, ali i poverenje u politički sistem ili poredak kao takav. Odnos prema političkim institucijama i političkoj zajednici je u mnogo jačoj vezi sa poštovanjem zakona nego odnos prema trenutnim vlastima. Drugim rečima, građani su skloniji da poštuju zakone onda kada imaju poverenje u politički sistem kao takav (Dalton, 2004: 166, 171).

---

4 Istraživanje na uzorku pripadnika pravosudnih profesija u Srbiji i Hrvatskoj takođe potvrđuje da je percepcija legitimiteta sudske vlasti ukorenjena u oceni kvaliteta rada prema nekim ključnim normativnim karakteristikama koju takva vlast treba da ima u demokratskoj pravnoj državi (Vuković i Mrakovčić, 2021; Mrakovčić i Vuković, 2019).

5 Jednu od uticajnijih teorija o institucionalnom okruženju i njegovom uticaju na poštovanje normi i zakona postavio je Tom Tajler (Tom Tyler). U nizu tekstova i istraživanja o radu policije i sudova, on pokazuje kako je poštovanje normi povezano sa stavovima o legitimitetu autoriteta. Građani će se povinovati naredbama i normama institucija koje opažaju legitimnim, a legitime su institucije koje donose odluke tako da poštuju principe proceduralne pravičnosti (Tyler, 1997: 225). Drugim rečima, građani poštuju pravila pre svega na osnovu procene načina na koji su pravila usvojena. Međutim, i sam Tajler priznaje da poštovanje zakona nije u vezi samo sa poverenjem u institucije, nego i sa moralnom saglasnošću sa zakonima, odnosno sa sadržajem zakona (Tyler, 1997: 219; Tyler, 2006). Dakle, građani će lakše i više poštovati zakone koje je vlast donela poštujući principe proceduralne pravičnosti, ali i one koje smatraju moralno opravdanim ili prikladnim.

Veza između poverenja u institucije i poštovanja zakona vidi se i ako poštovanje zakona posmatramo kao deo šireg skupa uverenja i stavova koji nazivamo *građanska moralnost*. Građansku moralnost odlikuje pošten i iskren odnos prema javnim dobrima i državi, odnosno, usmerenost na javno, a ne samo privatno dobro, te prihvatanje dužnosti koje nam društvo postavlja (Letki, 2006: 306). Jedan element građanske moralnosti je i spremnost da se poštuju zakoni.⁶ Korene ovako definisane građanske moralnosti naučnici traže u kulturi ili u institucijama. Prema prvoj grupi autora, na građansku moralnost najviše utiču individualne vrednosti i norme pojedinaca. To mogu biti religijske vrednosti i norme ili one koje smo usvojili tokom procesa socijalizacije. Drugi autori zagovaraju institucionalni pristup i tvrde da građanska moralnost zavisi od javnog poretka i njegovog funkcionisanja, odnosno, od kvaliteta sistema u kojem ljudi žive i rade. Ako se institucijama može verovati i ako one dobro rade, one će podsticati građansku moralnost i poverenje među građanima (Letki, 2006: 306).

Kada se ispituje poverenje u institucije, obično se u obzir uzimaju institucije političkog sistema. Naše društvo karakteriše nisko poverenje u institucije političkog sistema koje ima odlike raširene i veoma prihvaćene *institucionalne skepse* (Vuković, 2020b). To nije odlika samo Srbije, koja se nalazi u tri decenije dugoj i turbnoj transformaciji, već i razvijenih evropskih država (Flanders, 2012; Pavićević, 2020; Merkel, 2012; Crouch, 2016; Ferrín and Kriesi, eds. 2016). Međutim, pandemija je u sferu političkog uticaja izbacila i neke nove aktere. Pored političara i medija, ključnu ulogu u uokviravanju pandemije i definisanju rizika i javnih politika imali su stručnjaci – *naučnici* i *lekari*. Dostupni naučni uvidi pokazuju da je poštovanje epidemioloških mera povezano sa *poverenjem u nauku*.⁷ U mnogim zemljama, uključujući i Srbiju, vlade su tesno saradivale sa stručnjacima i na njih prebacili deo odgovornosti za osmišljene i sprovedene mere (Flanders, 2021; Vuković, 2020).⁸ Iako u javnosti zapadnih zemalja već dugo pada poverenje u stručnjake i naučno znanje, taj pad je zaustavljen u vreme krize kakva je pandemija, kada su ljudski životi ugroženi (Lavazza et al, 2020; Danas, 2020). Zato ću i u ovoj analizi posebnu pažnju posvetiti poverenju u naučnike i lekare.

Na poštovanje normi utiče i sistem socijalne kontrole, bilo formalne, bilo neformalne. U zemljama koje odlikuje vladavina prava, kao što su na primer zapadnoevropske zemlje, vlada uverenje da svi poštuju zakone i da se takvo ponašanje od svih i očekuje. U takvim okolnostima, socijalna kontrola ima značajan uticaj na poštovanje normi. S druge strane, društva kao što je naše odlikuje raširena, često neopravdana skepsa u vezi sa poštovanjem zakona. Taj

6 U istraživanjima, građanska moralnost se meri pitanjima o spremnosti da se vara na porezima, da se učestvuje u korupciji, da se uzimaju beneficije od države koje nam ne pripadaju i sl.

7 Na primer, u jednom istraživanju sprovedenom u SAD, naučnici su na osnovu signala mobilnih telefona pratili kretanje stanovnika tokom karantina. Podaci pokazuju da su se mere manje poštovale u državama SAD u kojima istraživanja beleže veći procenat građana koji su skeptični prema nauci (Brzezinski et al. 2021).

8 To je utoliko jasnija i logičnija strategija ako se ima u vidu da su političari danas predmet mnogo oštrijeg nadzora, koji nekada i nije usmeren na to da se dođe do boljih mera i rešenja (Flanders, 2021).

„negativan mit o vladavini prava“ na Istoku (Kurkchyan, 2003; Kurkchyan, 2005; Hendley, 2012) prati često jedan neopravdan i jednako negativan „mit o neformalnosti“ (Vuković and Cvejić, 2019). Štaviše, istraživanja ukazuju da građani Srbije naše društvo opažaju kao nenormalno i nemoralno (Greenberg, 2011), kao društvo u kome je nepoštovanje normi uobičajeno. Nasuprot tom uverenju stoje iskustva svakodnevnog života koja jesu obeležena čestim, ali ne i dominantnim i sistematskim nepoštovanjem zakona i društvenih normi.

Koren ovih shvatanja o nenormalnosti i nemoralnosti srpskog društva nije u svakodnevnim iskustvima i praksama običnih ljudi, koliko u faktičkoj nekažnjivosti elite koja stvara dualnost normativnog poretka.⁹ Dualnost normativnog poretka znači da u Srbiji postoji jedan formalni normativni poredak koji počiva na Ustavu i zakonima i koji važi za najveći deo građana u najvećem broju slučajeva i koji obezbeđuje zadovoljavajući nivo pravne sigurnosti. S druge strane, politička i ekonomska elita žive i rade u drugom normativnom poretku koji karakterišu neizvesnost primene zakona, snažne neformalne prakse i institucije i zavisnost primene prava od vanpravnih faktora kao što je politička moć ili ekonomski interes. U tom drugom normativnom poretku, primena prava je stvar društvenog pregovaranja mnogo više nego u onom poretku u kome žive i rade obični građani. U takvim okolnosti, očekivano je da će oslabiti socijalna kontrola usmerena na poštovanje normi ili makar da će građani smatrati da ona ima manji značaj u obezbeđivanju poštovanja normi u društvu, uključujući i zakone.

Pandemija, epidemiološke mere i institucionalno okruženje

Sve što sam do sada napisao odnosi se na poštovanje normi u relativno normalnim ili regularnim okolnostima. Međutim, pandemija je proizvela vanredne okolnosti: prvi globalni karantin, globalna ograničenja ljudskih prava, masovni strah i histeriju, veliki broj obolelih i mrtvih. No, njen početak je definitivno bio obeležen neizvesnošću, kao što je to bio slučaj i sa ranijim pandemijama novih zaraznih bolesti (Hoffman, 2013). Iako se danas, sredinom 2021. godine, čini da o virusu već dovoljno znamo, proleće 2020. godine obeležili su neizvesnost i ograničenja naučnih uvida u pogledu porekla, načina prenošenja, mera zaštite i posledica virusa.¹⁰ Kada su na početku pandemije donošene ključne

9 Dualnost normativnih poredaka je teza koja je slična teoriji o dualnoj državi koju su naučnici identifikovali u nekim drugim istorijskim periodima i sistemima (Fraenkel and Meierhenrich, 2018; Sakawa, 2010). U njenoj osnovi stoji pretpostavka da u jednom društvu postoje dva normativna poretka ili dve političko-pravne sfere, jedna u kojoj su povlašćeni (na primer, Nemci u Trećem Rajhu, članovi Komunističke partije u SSSR, pripadnici političke i ekonomske elite u savremenoj Srbiji) i jedna u kojoj su oni koje pravno-politički poredak tretira manje benevolentno (Jevreji, Romi, Sloveni u nacističkoj Nemačkoj i disidenti u SSSR) ili makar bez posebnih privilegija (obični ljudi kada ne dolaze u sukob s vlastima i njihovim interesima u Srbiji).

10 Na početku pandemije nije se znalo koliko ljudi bi se moglo zaraziti i kakve bi posledice po njihovo zdravlje i živote virus mogao imati (Statnews, 2020; BBC, 2020; BBC, 2020b), da li su deca ugrožena ili ne i da li su oni značajni prenosioci (uporedite raspravu naših epidemiologa

mere i norme, mnoga pitanja su bila otvorena. No, uprkos tome, vrlo brzo su uspostavljeni saznanji i moralni okviri unutar kojih se razmišljalo o pandemiji i njenim posledicama, kao i o mogućem odgovoru. Taj okvir sazdan je od sledećih elemenata: (a) epidemija se brzo širi, (b) stradaće stari i bolesni, i (c) zdravstveni sistem neće moći da izdrži i (d) kriva mora da se izravna.¹¹ Proces definisanja ili uokviravanja zaraze kao društvenog i političkog problema, ne samo da je trajao relativno kratko, već je bio pod snažnim uticajem znanja i iskustava iz prethodnih pandemija koje su uobličile međunarodne naučne zajednice (Ungar, 1998; Capano, et al., 2020). Kao i u drugim slučajevima, uokviravanje pandemije Kovid-19 dalo je jasna uputstva za mere i javne politike (Knill and Tosun, 2012: 98). Među njima su, kao što znamo, posebno mesto imale mere čiji je cilj da smanje fizičke kontakte među ljudima i tako uspire širenje bolesti.

Uokviravanje je bilo utemeljeno u ideji da je virus Kovid-19 nov i opasan, te da nosi sa sobom nove i ozbiljne rizike. Iako se rizik smatra prostom biološkom činjenicom, naše razumevanje rizika uobličava se u interakciji različitih društvenih aktera. Virus, kao i bilo koji drugi prirodni fenomen, zapravo nije rizik sam po sebi, već postaje rizik kroz proces javnog uobličavanja ili socijalne konstrukcije rizika.¹² Konkretno govoreći, virus i njegovo širenje postali su pretnja onda kada su počeli negativno da utiču na društvene vrednosti. U slučaju pandemije bolesti izazvane virusom Kovid-19, došla je do izražaja ranjivost društva – pre nego u samom virusu, pretnja se našla u ograničenim zdravstvenim kapacitetima za lečenje posledica virusa (Pfister, 2021). Na individualnom nivou, rizik se posmatra kao kombinacija dva faktora: koliko su verovatne i koliko su ozbiljne posledice. Tome se dodaje i treći: afektivni odgovori na zdravstveni rizik, kao što su strah ili anksioznost (Sherlaw and Raude, 2013: 339).

U javnom diskursu brzo su se uobličile predstave o najvažnijim individualnim i društvenim rizicima: po zdravlje pojedinca, po zdravlje okruženja (odnosno, pojedinaca koji nas okružuju) i po „zdravlje“ sistema javnog zdravlja. Virus je predstavljao pretnju za zdravlje pojedinaca, ali ne svih jednako, već pre svega starijih i bolesnih, dok se za mlade i zdrave vrlo brzo uobličilo uverenje da su u relativno malom riziku od ozbiljnog oboljevanja ili od smrti. Pored pojedinaca, u opasnosti su se našli i sistemi javnog zdravlja koji nisu imali kapacitete da zbrinu veliki broj obolelih.

U procesu uobličavanja društvenih i individualnih rizika značajnu ulogu imali su mediji.¹³ Njihova uloga je posebno važna u slučaju novih zaraznih

o tome u Utisku nedelje 20.03.2020. <https://www.youtube.com/watch?v=EgzVHKbJNd8>), poreklo virusa (Politika, 2020; Nova, 2020) i kako se najlakše prenosi (BBC, 2020c), koje mere zaštite su delotvorne (BBC, 2020d), koliko dugo zaraza može trajati i kakva je „izlazna strategija“.

11 Za jednu raniju studiju pandemijsog uokviravanja, uporedite Gislason, 2013.

12 U društvenim naukama postoje dve teorije o proceni društvenih i individualnih rizika. Prema jednom stanovištu, rizik je objektivna opasnost koja može da se izmeri nezavisno od društvenog konteksta. Drugi pristup je socijalno-konstruktivistički i prema njemu rizik se konstruiše kroz društvene i kulturne procese (Smith, 2006: 3114).

13 Teorija postavljanja dnevnog reda od strane medija (engl. *media agenda setting theory*) kaže da će obični ljudi posvećivati više pažnje i smatrati važnijim ona pitanja kojima mediji

bolesti koje po pravilu izazivaju paniku i preuveličavanje rizika. Na to najviše utiče i priroda događaja – reč je o novim događajima koji privlače pažnju medija, građana i institucija (Sherlaw and Raude, 2013: 341). Iskustvo pandemije virusa H5N1 pokazuju da će ljudi koji više prate medije biti zabrinutiji, te da je najverovatnije reč o iterativnom procesu: mediji upozoravaju ljude na izbijanje i rast pandemije, to dovodi do rasta zabrinutosti, što opet vodi do toga da ljudi više prate medije (Mesch, et al, 2009: 330). S druge strane, mediji mogu i negativno uticati na procene rizika i posledično poštovanje normi. U ranijim epidemijama i pandemijama novih zaraznih bolesti, mediji su često davali pojednostavljene i dramatične informacije, posebno kada su predstavljani mogući scenariji razvoja bolesti. Po pravilu, ti scenariji su bili katastrofični i zastrašujući. No, tada mediji nisu naglašavali da se, na primer, o virusu H5N1 ne zna dovoljno i da su scenariji sa brojem mrtvih i zaraženih zapravo ekstremne projekcije u uslovima visoke neizvesnosti i neznanja (Hoffman, 2013: 92). Netačne i preterane informacije mogu da dovedu do manjka poverenja u institucije i mere i upravo to se dogodilo tokom pandemije virusa N1H5. Preuveličavanje opasnosti od virusa i njegovo poređenje sa Španskom groznicom koje se nije pokazalo tačnim dovelo je do toga da je javnost postala skeptična u vezi sa pandemijom, a jedna od posledica bila je i kriza poverenja u vakcinaciju (Laurent-Simpson and Lo, 2019: 4; Atlani-Duault, 2015).¹⁴

Procena ozbiljnosti rizika je važna jer stoji u vezi sa motivacijom da se preduzmu individualne aktivnosti ili poštuju epidemiološke mere. Kada ljudi procenjuju da su u riziku, veće su šanse da će se baviti rizicima po zdravlje i preduzeti preventivne radnje, pa između ostalog i da će se vakcinisati protiv sezonskog gripa (Sherlaw and Raude, 2013: 339). Po analogiji s tim, pretpostavljamo da će ljudi koji rizike procenjuju kao opasnije revnosnije primenjivati epidemiološke mere.

Istraživanje i hipoteze

Iz istraživanja o poštovanju normi i posebno o poštovanju medicinskih normi u uslovima pandemije, možemo zaključiti da je za poštovanje normi posebno važno da institucije koje donose mere budu *legitimne* i da građani imaju u njih *poverenje*, da mediji *objektivno* i razložno izveštavaju o pandemiji, da građani *razumeju* sadržaj mera i da se s njima *slažu*, kao i da će stepen poštovanja normi zavisiti i od toga kako procenjuju individualne i socijalne *rizike*. To su osnovni elementi teorijskog okvira kojim se rukovodim u daljoj analizi. Imajući upravo taj okvir u vidu, formulisao sam sledeće istraživačke hipoteze koje ću u nastavku teksta testirati:

---

pridaju veći značaj. S druge strane, teorija zdravstvenih uverenja (engl. *health beliefs model*) kaže da mediji takođe utiču na to šta će ljudi smatrati pretnjom po zdravlje (Mesch, et al, 2009: 326).

14 Panično izveštavanje o rizicima po zdravlje može biti kontraproduktivno i zato što može smanjiti mogućnost javnog zdravstvenog sistema da mobilise ljude onda kada se pojave nove bolesti (Sherlam and Raude, 2013).

H1: Poverenje u institucije pozitivno utiče na poštovanje epidemioloških mera.

H2: Praćenje i poverenje u medije pozitivno utiču na poštovanje epidemioloških mera.

H3: Slaganje sa sadržajem epidemioloških mera pozitivno utiče na poštovanje mera.

H4: Individualna procena rizika je značajniji prediktor poštovanja mera od socijalne kontrole.

Analizu sam sproveo na podacima dobijenim istraživanjem na uzorku studenata sve četiri godine studija Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Uzorak je bio kvotni, usklađen sa strukturom studentske populacije Pravnog fakulteta prema polu i godini studija. Činilo ga je 544 studenta Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu: 57.7% studentkinja i 42.3% studenata, odnosno, 114 studenata prve godine, 134 druge, 117 treće i 184 studenata četvrte godine.¹⁵ Analiza je sprovedena upotrebom niza univarijacionih i multivarijacionih analiza.

Zavisna varijabla u mojoj analizi je poštovanje mera. Poštovanje mera ispitivao sam baterijom pitanja o tri grupe mera – nošenje maski (4 pitanja), održavanje fizičke distance (4 pitanja) i poštovanje zabrane okupljanja (5 pitanja). Ispitanici su odgovarali na pitanja koliko često poštuju sledeće epidemiološke mere: nošenje maski na fakultetu, u javnom prevozu, na otvorenom prostoru i u tržnim centrima; održavanje fizičke distance na fakultetu, u javnom prevozu, na otvorenom prostoru i u tržnim centrima; izbegavanje proslava kod kuće i porodičnih okupljanja, te okupljanja u ugostiteljskim objektima, na fakultetima i u parkovima. Sve tri skale kojima sam merio poštovanje mera pokazale su se pouzdanim ($\alpha_{\text{maske}}=0.715$; $\alpha_{\text{dist}}=0.821$; $\alpha_{\text{okuplj}}=0.795$). Od ovih varijabli konstruisao sam kompozitne varijable poštovanja pojedinačnih mera – nošenje maski, poštovanje fizičke distance i zabrane okupljanja – kao i kompozitnu varijablu poštovanje svih mera.¹⁶ Ovu poslednju skalu koristio sam kao zavisnu varijablu u regresionim modelima kojima sam ispitivao činioce koji utiču na poštovanje normi i mera tokom pandemije.

U skladu sa teorijskim okvirom, izdvojio sam sledeće nezavisne promenljive: (1) poverenje u institucije; (2) praćenje i ocena objektivnosti medija; (3) procena efikasnosti i podrška merama i (4) razlozi za poštovanje mera. Merio sam poverenje u Vladu, Narodnu skupštinu, policiju, vojsku, sudove, medije, političare, a ovom spisku dodao sam naučnike, lekare i Krizni štab, zbog značaja

15 Istraživanje su sproveli nastavnici i saradnici na predmetu Uvod u sociologiju prava (Danilo Vuković, Valerija Dabetić i Mila Đorđević) i polaznici stručne grupe iz istog predmeta. Ispitivanje je rađeno preko servisa Google forms u prvoj polovini aprila 2021. godine. Pitanja u kojima je evaluirana vakcina, delotvornost vaccine, njena eventualna štetnost po zdravlje nisu mogla da se koriste, jer su odgovori selektivno brisani. Još dramatičniju intervenciju Google je izvršio kod pitanja koja su se ticala porekla virusa (Da li verujete da virus postoji? i Da li verujete da je veštačka tvorevina?). Odgovori na ta pitanja potpuno su obrisani iz baze podataka. Ipak, ove intervencije nisu imale efekat na analizu koju prikazujem u ovom tekstu.

16 Svaka varijabla izračunata je tako što su odgovori sabirani i zaokruživani. Vrednosti se, kao i kod osnovnih pitanja, kreću od 1 do 5.

koje su ove institucije imale u kontekstu pandemije. Ovako konstruisana skala institucije i aktera pokazale se pouzdanom ($\alpha_{\text{poverenje}}=0.846$). Poverenje u institucije ispitivano je standardnom Likertovom petostepenom skalom. Rezultati ukazuju na očekivano *nisko poverenje u institucije* koje je u skladu sa institucionalnom skepsom koja vlada u našem, kao i u drugim evropskim društvima. Eksplorativna faktorska analiza grupisala je ove institucije i aktere u tri grupe (prvi faktor činili su naučnici, lekari i sudovi, drugi vojska i policija, a treći vlada, skupština, političari i mediji). Od faktorskih skorova poštovanja institucija napravljene su tri promenljive: poverenje u eksperte (naučnike, lekare i sudove),¹⁷ poverenje u represivne institucije (vojska i policija)¹⁸ i poverenje u političke institucije (vlada, skupština, političari i mediji).

Da bih razumeo ulogu medija u pandemiji, ispitanicima sam postavio dva jednostavna pitanja, o učestalosti informisanja i o oceni objektivnosti medija. U prvom pitanju ispitanici su na petostepenoj skali, na kojoj 1 znači "nikad", a 5 "svaki dan", odgovarali koliko često prate informacije o korona virusu. U drugom pitanju ocenjivali su objektivnost izveštavanja medija o virusu, opet na petostepenoj skali koja se kretala od "uopšte nisu objektivni" do "u potpunosti su objektivni". Ove dve varijable sam direktno koristio u kasnijoj analizi.

Odnos prema sadržaju mera ispitivao sam pomoću dve grupe pitanja. Prva grupa pitanja odnosi se na procenu delotvornosti mera. Ispitanici su na petostepenoj skali (koja se kreće od „uopšte nisu delotvorne“ do „u potpunosti su delotvorne“) procenjivali delotvornost sledećih mera: nošenje maski, održavanje fizičke distance, zabrana rada ugostiteljskih objekata, zatvaranje škola, zatvaranje fakulteta i policijski čas. Skala se pokazala pouzdanom ($\alpha_{\text{delot}}=0.828$). Eksplorativna faktorska analiza grupisala je odgovore u jedan faktor od koga je napravljena nezavisna varijabla. Drugom grupom pitanja sam na petostepenoj skali (koja se kreće od "uopšte ne podržavam" do "u potpunosti podržavam") ispitivao stavove o podršci sledećim merama: uvođenje vanrednog stanja, vakcinisanje, deljenje novčane pomoći punoletnim građanima, nošenje zaštitnih maski, uvođenje policijskog časa. I ova skala se pokazala pouzdanom ($\alpha_{\text{podrška}}=0.744$). Eksplorativna faktorska analiza grupisala je mere u dva faktora. U prvom su podrška uvođenju vanrednog stanja, deljenje novčane pomoći i uvođenje policijskog časa (faktor političkih mera). U drugom faktoru su vakcinisanje i nošenje maski (faktor medicinskih mera).¹⁹ Od faktorskih skorova napravljene su dve nezavisne varijable.

Na kraju, istraživanjem sam pokušao da identifikujem i elemente motivacije za poštovanje mera. Na petostepenoj Likertovoj skali ispitanici su ocenjivali slaganje sa tvrdnjama koje su ukazivale na nekoliko tipova motivacije: socijalna kontrola, opravdanost mera i procena rizika. Konkretno, ispitanici su iskazivali slaganje sa sledećim iskazima: Mere poštujem da zaštitim sebe; Mere poštujem

17 Iako sudovi ne poseduju istu vrstu stručnosti u kontekstu pandemije, budući da su grupisani sa lekarima i naučnicima, tretirali smo ih kao element poverenja u stručna znanja.

18 Korelacija između ove dve promenljive je 0.709, a njih sa ostalim promenljivim manja, što opravdava kreiranje odvojenog faktora (cf. Mrakovčić, Gregurović, 2020: 300).

19 Korelacija ove dve promenljive je 0.537 i daleko je veća nego sa ostalim.

da zaštitim druge u svom okruženju; Mere poštujem zato što su opravdane; Mere poštujem zato što su efikasne; Mere poštujem zato što ih poštuju drugi u mojoj okolini; Mere poštujem zato što se plašim sankcija; Mere poštujem zato što se plašim moralne osude drugih. Skala se pokazala umereno pouzdanom ($\alpha_{\text{razlozi}}=0.620$). Očekivao sam da će se izdvojiti tri faktora koja će uticati na poštovanje mera – procena rizika, prihvatanje mera i socijalna kontrola. Međutim, faktorska analiza je grupisala iskaze u dve grupe. U prvoj grupi su iskazi o poštovanju mera zbog straha, opravdanosti i efikasnosti (mere poštujem da zaštitim sebe; da zaštitim druge u svom okruženju; zato što su opravdane i zato što su efikasne), a u drugoj iskazi o poštovanju mera u okolini, sankciji i moralnoj osudi (mere poštujem zato što ih poštuju drugi u mojoj okolini; zato što se plašim sankcija i zato što se plašim moralne osude drugih). Prvi faktor nazvao sam faktorom tehničko-medicinske racionalnosti, a drugi socijalne kontrole.

Poštovanje normi, legitimitet i procena rizika

Uprkos uvreženim stavovima da su mladi bastion nepoštovanja mera, studenti smatraju da oni u principu poštuju mere: na pitanje da li, uopšteno govoreći, poštujete mere, tek 5.7% reklo je da ne poštuju, 16.3% da i poštuje i ne poštuje, a čak 78% da uglavnom ili u potpunosti poštuje mere ($M=4.03$). Međutim, pitanja o poštovanju pojedinačnih mera otkrivaju drugačije obrasce ponašanja (tabela 1). Nešto više studenata zapravo ne poštuje mere (18.6%), oko jedne trećine uglavnom ili u potpunosti poštuje (38.3%), a jedan značajan deo ispitanika, gotovo polovina, nalazi u zoni ambivalentnog odnosa prema poštovanju mera (43.1%). Ovaj nalaz pokazuje da opšte uverenje da mladi ne poštuju mere možda i nije sasvim neopravdano i on je, svakako, u većoj saglasnosti sa dominantnim društvenim diskursom tokom pandemije koji su obeležili procesi disciplinovanja i traženja krivaca, najpre u povratnicima iz inostranstva, a onda u mladima.

Studenti prijavljuju da najviše poštuju meru nošenja maski, dok najmanje poštuju zabranu okupljanja (tabela 1). Dakle, više se poštuju mere koje imaju manji uticaj na ustaljene obrasce društvenosti i obrnuto, manje se poštuju mere koje više remete naš uobičajeni društveni život. Do istih nalaza došli su i istraživači koji su se bavili stavovima opšte populacije (cf. Milošević Đorđević, Kljajić, Đurić, 2021: 473).

Tabela 1. Skala poštovanja mera u % (n=544)

(1=uopšte ne poštujem, 2=uglavnom ne poštujem; 3=ništa poštujem, ništa ne poštujem; 4=uglavnom poštujem; 5=u potpunosti poštujem)

	1	2	3	4	5	N	M	SD
Maske	0.8	1.8	10.6	40.3	46.5	533	4.30	0.79
Fizička distanca	12.5	12.8	29.8	35.2	9.7	530	3.17	1.16
Zabrana okupljanja	11.6	19.0	33.0	29.7	6.7	531	3.01	1.11
Sve mere	1.9	16.7	43.1	37.6	0.7	518	3.19	0.78

U nastavku teksta analiziraću faktore koji utiču na poštovanje mera – poverenje u institucije, praćenje i procenu objektivnosti medija, slaganje s merama i procenu rizika. Prvi faktor čiji uticaj na poštovanje mera ispitujem jeste *poverenje u institucije*. Dok je poverenje u institucije političkog sistema nisko, poverenje u lekare i naučnike koji čine okosnicu društvene reakcije na pandemiju daleko je više (tabela 2). Slične rezultate beleže i druga istraživanja (Ristić, Pajvančić-Cizelj, Čikić, 2020: 534–536). Lekari su imali presudnu ulogu u definisanju i kontrolisanju rizika, u jednom periodu čitava pandemija suštinski je bila medikalizovana, a relativno represivne mere predstavljene su kao tehničko-medicinska nužnost koja daje rezultate, te je otuda i poverenje u njih veće.²⁰

Tabela 2. Poverenje u institucije u %
(1=uopšte ne verujem, 2=uglavnom ne verujem; 3=niti verujem, niti ne verujem; 4=uglavnom verujem; 5=u potpunosti verujem)

	1	2	3	4	5	N	M	SD
Naučnici	7.8	10.3	23.4	28.4	30.2	528	3.63	1.23
Lekari	8.3	6.2	19.5	41.0	25.0	528	3.68	1.16
Vojska	17.4	22.0	25.1	19.6	15.9	530	2.95	1.32
Sudovi	19.1	19.9	37.2	18.4	5.3	531	2.71	1.13
Policija	27.4	28.1	25.3	13.2	6.0	530	2.42	1.19
Krizni štab	52.8	21.7	18.3	4.6	2.6	529	1.82	1.05
Vlada	51.1	24.8	18.8	3.5	1.7	531	1.80	0.98
Mediji (novine, radio, TV)	49.7	31.9	13.8	1.4	3.2	530	1.77	0.96
Narodna skupština	59.7	18.0	17.1	3.5	1.7	530	1.70	0.99
Političari	73.2	16.8	7.5	1.6	0.9	528	1.40	0.78

U istraživanju sam pošao od pretpostavke da tokom pandemije presudan uticaj na oblikovanje nove društvene realnosti i formiranje stavova građana imaju mediji i način njihovog izveštavanja. Zato drugi faktor čiji ću uticaj na poštovanje normi ispitivati jesu upravo *mediji* – i to *učestalost praćenja vesti o pandemiji* i *ocena objektivnosti izveštavanja*. Očekivano, studenti većinom smatraju da mediji nisu objektivni. No, iako ih tako ocenjuju, oni relativno redovno prate informacije o virusu i pandemiji. Više od trećine studenata se redovno informiše, jedna trećina povremeno, dok jedna trećina gotovo da ne prati vesti o pandemiji (tabela 3).

Tabela 3. Praćenje rada medija
(1=nikad; 5=svaki dan) i ocena njihove objektivnosti
(1=uopšte nisu objektivni; 5=u potpunosti su objektivni), u %

	1	2	3	4	5	N	M	SD
Koliko često se informišete o korona virusu?	5.7	25.6	32.5	21.3	14.9	544	3.14	1.13
Ocenite objektivnost medija tokom izveštavanja o korona virusu u Srbiji	22.5	42.3	28.3	5.2	1.6	545	2.21	0.91

20 Ispitanici, takođe, imaju nešto veće poverenje u sudove, što je trend koji je zabeležen i u drugim istraživanjima sa studentima prava (Vuković, 2021).

Imajući u vidu da su društvene norme propisane radi kontrole širenja virusa specifične i da remete ustaljene obrasce društvenosti, naredni faktor čiji sam uticaj ispitivao *jeste slaganje sa sadržajem normi*. Najpre sam ispitivao *procenu delotvornosti mera*, a zatim *stepen podrške određenim merama*. Ispitanici smatraju da su tehničko-medicinske mere kao što su nošenje maski i održavanje fizičke distance delotvornije od represivnih mera kao što su zabrana rada ugostiteljskih objekata i zatvaranje obrazovnih institucija. Policijski čas je ocenjen kao najmanje delotvorna mera (tabela 4). Dok preko polovine ispitanika smatra da je nošenje maski delotvorna mera, a preko trećina da je održavanje fizičke distance delotvorno, oko četvrtine ispitanika to isto misli za zabranu rada ugostiteljskih objekata, škola i fakulteta i policijski čas.

Tabela 4. Procena delotvornosti mera, u%
(1=uopšte nisu delotvorne, 5=u potpunosti su delotvorne)

	1	2	3	4	5	N	M	SD
Nošenje maski	8.5	8.5	27.1	31.0	24.9	533	3.55	1.20
Fizička distanca	11.2	11.1	28.0	25.1	10.5	536	3.41	1.28
Zabrana rada ugostiteljskih objekata	28.1	19.0	24.3	18.0	10.5	536	2.64	1.34
Zatvaranje škola	29.4	17.5	26.3	16.2	10.6	536	2.61	1.34
Zatvaranje fakulteta	29.8	21.1	23.1	14.3	11.7	536	2.57	1.35
Policijski čas	45.3	11.1	13.4	11.2	19.0	538	2.48	1.59

U skladu sa očekivanjima, one mere koje su imale manje dramatičan uticaj na svakodnevni život i obrasce društvenosti imaju veću podršku studenata i obrnuto. Tako ispitanici najviše podržavaju mere obaveznog nošenja maski, a najmanje policijski čas (tabela 5; za slične nalaze na opštoj populaciji uporedite Milošević Đorđević, Kljajić, Đurić, 2021: 461).

Tabela 5. Podrška merama koje je donela država, u %
(1=uopšte ne podržavam; 5=u potpunosti podržavam)

	1	2	3	4	5	N	M	SD
Maske	7.9	8.0	18.9	16.3	48.9	530	3.90	1.31
Vakcinisanje	14.9	8.7	25.1	16.1	35.2	525	3.48	1.42
Novčana pomoć punoletnim	14.8	14.8	25.1	14.1	31.1	532	3.32	1.42
Uvođenje vanrednog stanja	36.1	16.9	21.8	13.4	11.7	530	2.48	1.40
Policijski čas	45.0	16.4	16.2	10.7	11.7	530	2.28	1.42

Na kraju, ovim istraživanjem pokušao sam da utvrdim i koji *razlozi* motivišu ispitanike da poštuju norme, odnosno, epidemiološke mere. Odgovori pokazuju da su *ključni razlozi za poštovanje mera u domenu individualnih interesa i tehničko-medicinske racionalnosti*, upravo u skladu sa dominantnim razumevanjem pandemije kao pretnje zdravlju drugih i sopstvenom zdravlju (tabela 6). Moralna osuda okruženja i strah od sankcija imaju veoma mali uticaj na poštovanje mera. Ovaj nalaz je u skladu sa raširenim uverenjima da u našem društvu vladaju neformalne norme, da ga karakteriše nepoštovanje zakona i

opšte stanje nenormalnosti i nemoralnosti. U takvim okolnostima za očekivati je da će mehanizmi socijalne kontrole imati manji uticaj na poštovanje normi.

Tabela 6. Razlozi za poštovanje mera u %
(1=uopšte se ne slažem; 5=u potpunosti se slažem)

Iskaz	1	2	3	4	5	N	M	SD
Plašim se moralne osude drugih	58.4	16.5	12.3	5.1	7.6	531	1.84	1.21
Plašim se sankcija	43.8	19.5	13.8	10.0	12.8	533	2.26	1.39
Poštuju ih drugi u mojoj okolini	28.3	18.0	23.0	13.3	17.3	531	2.69	1.39
Efikasne su	17.8	16.8	30.2	15.2	19.9	530	2.98	1.30
Opravdane su	13.8	11.6	26.8	22.1	25.8	529	3.31	1.31
Da zaštitim sebe	0.0	6.0	8.8	51.1	34.1	536	4.30	0.87
Da zaštitim druge u svom okruženju	0.0	4.3	5.8	64.7	25.2	538	4.50	0.79

Zašto poštujemo mere?

Da bih ispitao faktore koji utiču na poštovanje normi koje su uvedene tokom pandemije, definisao sam četiri regresiona modela (tabela 7). U prvom modelu ispitao sam uticaj poverenja u političke i represivne institucije i stručnjake na poštovanje mera. Najuticajniji prediktor upravo je poverenje u stručnjake. *Ispitanici koji imaju više poverenja u stručnjake, više poštuju mere.* Nešto slabiji uticaj ima poverenje u političke institucije, dok poverenje u represivne institucije ima negativni predznak. To znači da ispitanici koji veruju u političke institucije takođe više poštuju mere (iako je veza slabija nego kod poverenja u stručnjake), dok oni koji imaju poverenja u represivne institucije manje poštuju mere od onih koji tim institucijama ne veruju. Prva dva nalaza su u skladu sa teorijskim pretpostavkama – poverenje u institucije i poverenje u stručnjake koji formulišu mere i sprovode nadzor nad pandemijom utiču na poštovanje mera. Time je potvrđena prva hipoteza: Ispitanici koji imaju više poverenja u institucije više će poštovati epidemiološke mere.

U drugom modelu sam ispitao uticaj medija na poštovanje normi. U skladu sa očekivanjima, *epidemiološke mere više poštuju ispitanici koji redovnije prate medije i smatraju ih objektivnim.* Time je potvrđena druga hipoteza: Ispitanici koji više prate medije više će poštovati epidemiološke mere.

U trećem modelu sam ispitivao kako percepcija mera i normi utiče na njihovo poštovanje. Rezultati pokazuju najpre da ovaj model ima veću eksplanatornu moć, te da je procena delotvornosti mera snažan prediktor poštovanja: *oni ispitanici koji veruju da su mere delotvorne daleko su skloniji da ih poštuju.* To isto važi i za podršku medicinskim merama (nošenje maski, održavanje fizičke distance, vakcinacija), dok podrška političkim merama nije statistički značajna. Ovo je logičan nastavak trenda koji sam registrovao u prvom modelu. Dok je u prvom modelu poverenje u stručnjake bilo snažan prediktor poštovanja mera, ovde je to uverenje da su mere delotvorne i prihvatljive, a posebno medicinske mere koje su propisali i čiju primenu nadziru upravo ti stručnjaci. Ovim je potvrđena treća hipoteza koja glasi: Ispitanici koje mere smatraju opravdanim više će ih poštovati.

Konačno, u četvrtom modelu sam ispitivao koji razlozi motivišu studente da poštuju mere (ovaj model takođe ima veću eksplanatornu moć od prva dva). Očekivao sam da će faktori socijalne kontrole biti manje značajni od medicinsko-tehničkih razloga i to očekivanje je potvrđeno. *Ispitanici poštuju epidemiološke mere jer veruju da su opravdane i efikasne*. Pored toga što su medicinsko-tehnički razlozi dominantni, socijalna kontrola se nije pokazala kao statistički značajan prediktor. Time je potvrđena peta hipoteza: Individualna procena rizika je značajniji prediktor poštovanja mera od socijalne kontrole.

Tabela 7. Prediktori poštovanja epidemioloških mera (OLS standardizovani regresioni koeficijenti)

Model 1: Poverenje u institucije		
	Stand. β (stand.gr)	p
Poverenje u političke institucije	0.142 (0.039)	0.005
Poverenje u represivne institucije	-0.184 (0.040)	0.000
Poverenje u stručnjake (lekare, naučnike, sudove)	0.353 (0.035)	0.000
Adjusted R ²	0.129	
F=25.319 p<0.000		
Model 2: Mediji		
	Stand. β (stand.gr)	p
Učestalost praćenja medija	0.177 (0.029)	0.000
Objektivnost medija	0.219 (0.037)	0.000
Adjusted R ²	0.087	
F=25.618 p<0.000		
Model 3: Slaganje s merama		
	Stand. B (stand.gr)	p
Delotvornost mera	0.416 (0.037)	0.000
Podrška političkim merama	0.019 (0.033)	0.651
Podrška medicinskim merama	0.225 (0.035)	0.000
Adjusted R ²	0.342	
F=85.281 p<0.000		
Model 4: Razlozi za poštovanje mera		
	Stand. β (stand.gr)	p
Tehničko-medicinski razlozi	0.577 (0.028)	0.000
Socijalna kontrola	-0.019 (0.029)	0.596
Adjusted R ²	0.331	
F=124.999 p<0.000		

Zaključak

Svi zaključci izneti u ovom tekstu zasnovani su na podacima dobijenim anketiranjem studenata jednog fakulteta u okviru jednog univerziteta u Srbiji. Studenti predstavljaju specifičnu društvenu grupu i njihovi stavovi ne se moraju nužno poklapati sa stavovima opšte populacije. Specifičnost ove društvene grupe je još naglašenija u kontekstu pandemije – oni sami sebe očigledno ne doživljavaju kao rizičnu grupu, dok ih šira javnost opaža kao jedne od nosioca

„neodgovornog“ ponašanja i nepoštovanja epidemioloških mera. Zato ova analiza ima inherentna ograničenja koja je teško prevazići. Uprkos tome, verujem da nudi neke teorijski zanimljive zaključke, posebno one koji se tiču faktora koji utiču na poštovanje društvenih i zakonskih normi.

Sprovedena analiza pokazuje da na poštovanje propisa u najvećoj meri utiče slaganje sa njihovim sadržajem, da je poverenje u institucije manje značajan faktor, a da je najmanje značajni odnos prema medijima. U kontekstu pandemije i Srbije, socijalna kontrola nije se pokazala kao značajan faktor poštovanja mera. Dakle, prihvatanje propisa i novih oblika društvenosti zavisi od razumevanja opravdanosti i delotvornosti mera, odnosno, od intrinzičnih ili unutrašnjih motiva. Već sam napomenuo da se demokratska društva ne mogu osloniti samo na represiju kada žele da osiguraju primenu zakona – upravo suprotno, da bi bili primenjivani, zakoni moraju biti legitimni, to jest, građani ih moraju smatrati opravdanim i slagati se s njihovim sadržajem. Slaganje sa sadržajem mera posebno je važno u slučajevima vanrednih situacija kakva je pandemija i u tome mnogo veću ulogu ima naučna racionalnost od socijalne kontrole. Pošto je pandemija, makar u početnim i verovatno najvažnijim nedeljama i mesecima, uokvirena kao tehničko-medicinski fenomen, jasno komuniciranje svih njenih medicinskih i javno-zdravstvenih aspekata verovatno je bilo od ključnog značaja za prihvatanje čitavog sklopa racionalno-tehničkih objašnjenja nove društvene realnosti.

Istraživanje je takođe potvrdilo da poverenje u institucije i medije ima uticaj na poštovanje normi, ali u značajno manjoj meri nego slaganje sa sadržajem normi i procenom rizika. Rezultati daju umerenu potporu nalazima da će primena zakona biti lakša ako građani smatraju da su i institucije koje ih donose i sprovode legitimne, to jest, ako u njih imaju poverenje. Drugim rečima, odgovorno ponašanje institucija koje proizvodi poverenje kod građana, kao i širenje uverenja o opravdanosti naučno utemeljenih mera, povećava podršku poštovanju mera, dok je poverenje u represivne mere i institucije manje važno. U uslovima pandemije, posebno je važno poverenje u medicinske institucije i aktere koji oblikuju naše razumevanje pandemije, definišu zakonske i društvene norme kojima se obuzdava širenje virusa i prate njihovo (ne)poštovanje. Konačno, praćenje medija i poverenje u njihovu objektivnost pokazali su se najmanje značajnim prediktorima poštovanja mera. Ovo istraživanje daje tek umerenu potvrdu nalazima ranijih studija o odnosu informisanja i poštovanja normi koji kažu da kada su društveni rizici i tenzije uvećani, objektivno i blagovremeno informisanje javnosti o društvenim i individualnim rizicima podstiče ponašanja u skladu s normama.

Literatura

- Atlani-Duault, L., Mercier, A., Rousseau, C., Guyot, P., & Moatti, J. P. (2015). Blood libel rebooted: traditional scapegoats, online media, and the H1N1 epidemic. *Culture, Medicine, and Psychiatry* 39(1), 43–61.
- BBC (2020). “Coronavirus: Why death and mortality rates differ” BBC, 02.04.2020 <https://www.bbc.com/future/article/20200401-coronavirus-why-death-and-mortality-rates-differ> .

- BBC (2020b). "Korona virus: Kolike su šanse da ću umreti ako se zarazim" BBC 02.03.2020, <https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-51697498>.
- BBC (2020c). "Covid-19: How long does the coronavirus last on surfaces?". BBC 17.03.2020 <https://www.bbc.com/future/article/20200317-covid-19-how-long-does-the-coronavirus-last-on-surfaces>
- BBC (2020d). nekim zemljama maske su postale obavezne, iako naučnici iznova tvrde da je njihova zaštitna funkcija ograničena. „Coronavirus: Should we all be wearing face masks now?“, BBC 23.04.2020. <https://www.bbc.com/news/health-51205344>.
- Brzezinski, Adam and Kecht, Valentin and Van Dijcke, David and Wright, Austin L., Science Skepticism Reduces Compliance with COVID-19 Shelter-in-Place Policies (May 31, 2021). University of Chicago, Becker Friedman Institute for Economics Working Paper No. 2020–56, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3587990> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3587990>
- Capano, Giliberto, et al. (2020). Mobilizing policy (in) capacity to fight COVID-19: Understanding variations in state responses. *Policy and Society* 39 (3): 285–308.
- Catterberg, Gabriela; Moreno, Alejandro . (2006)The individual bases of political trust: Trends in new and established democracies. *International Journal of Public Opinion Research* 18 (1): 31–48.
- Crouch, Colin (2016). The March Towards Post-Democracy, Ten Years On, *The Political Quarterly*, 87 (1): 73–74
- Ćurčić, Mina (2020). Stariji odgovorni, mlađi hvataju krivine, *Politika* 13.10.2020. <http://www.politika.rs/sr/clanak/464459/Stariji-odgovorni-mladi-hvataju-krivine>
- Dalton, Russell J. (2004). *Democratic challenges, democratic choices*. Oxford: Oxford university press.
- Danas (2020). IPSOS: U državne mere zbog korona virusa poverenje ima 92 odsto građana. *Danas*, 22.04.2020. godine, <https://www.danas.rs/drustvo/ipsos-u-mere-povodom-korona-virusa-ima-poverenje-92-odsto-gradjana/>
- Dogan, Mattei (1992). Conceptions of legitimacy. In: Hawkesworth M. & Kogan M. (eds.). *Encyclopedia of Government and Politics* Volume 1 (London and New York, Routledge)
- DW (2021). Balkanci doneli virus Nencima – „bajka“ ministra Špana. DW 3.6.2021, <https://www.dw.com/sr/balkanci-doneli-virus-nencima-bajka-ministra-spana/a-57767794>
- Fallon, Richard H. Jr. (2005). Legitimacy and the Constitution. *Harvard Law Review* 118 (6): 1787–853.
- Ferrín, Mónica and Hanspeter Kriesi, (eds.)(2016). *How Europeans view and evaluate democracy*. Oxford University Press
- Flanders, Matthew (2012). *Defending Politics*. Oxford University Press
- Flinders, Metthew (2021). Democracy and the politics of coronavirus: trust, blame and understanding. *Parliamentary Affairs* 74(2), 483–502.

- Fraenkel, Ernst, and Jens Meierhenrich (2018). *The dual state: a contribution to the theory of dictatorship*. Oxford University Press
- Gislason, Maya K. (2013). West Nile virus: the production of a public health pandemic. *Sociology of health & illness* 35(2), 188–199.
- Graham, Martin, P., et al. (2020). Science, society, and policy in the face of uncertainty: reflections on the debate around face coverings for the public during COVID-19. *Critical Public Health* 30(5): 501–508.
- Greenberg, Jessica (2011). On the Road to Normal: Negotiating Agency and State Sovereignty in Postsocialist Serbia. *American Anthropologist* 113(1):88–100
- Hendeley, Katherin (2012). Who Are the Legal Nihilists in Russia? *University of Wisconsin Law School Legal Studies Research Paper Series Paper*, No. 1187.
- Hoffman, Lily (2013). The return of the city-state: Urban governance and the New York City H1N1 pandemic. U: Robert Dingwall, Lily M. Hoffman and Karen Staniland (eds.) *Pandemics and emerging infectious diseases: The sociological agenda*. John Wiley & Sons, str. 85–98
- Hough, Mike, Johnatan Jackson and Ben Bradford (2013). Legitimacy, Trust and Compliance: An Empirical Test of Procedural Justice Theory Using the European Social Survey, in Tankebe, J. and Liebling, A. (eds.) *Legitimacy and Criminal Justice: An International Exploration*, New Haven: Yale University Press.
- Jackson, Johnathan, Ben Bradford, Mike Hough, Andy Myhill, Paul Quinton, Tom Tyler (2012) Why do people comply with the law? Legitimacy and the influence of legal institutions. *British Journal of Criminology* 52 (6): 1051–1071
- Jackson, Jonathan (2018). Norms, normativity, and the legitimacy of justice institutions: International perspectives. *Annual Review of Law and Social Science* 14: 145–165.
- Kleut, Jelena (2020). Okvir rata u polarizovanom javnom diskursu tokom pandemije. MONS br. 13, <http://mons.rs/>
- Kleut, Jelena i Norbert Šinković (2020). Da li je moguće da su ljudi tako neodgovorni?: Uokvirivanje pandemije. *Sociologija* 62(4): 503–523
- Knill, Christoph, Jale Tosun (2012). *Public Policy: A New Introduction*. Palgrave Macmillan
- Kurkchyan, Marina (2005). Researching Legal Culture in Russia, u: Reza Banakar and Max Travers (eds), *Theory and Method in Socio-Legal Research*, Hart Publishing and The Oñati International Institute for the Sociology of Law
- Kurkchyan, Marina (2003). The Illegitimacy of Law in Post-Soviet Societies, u: Denis Galligan and Marina Kurkshyan (eds), *Law and Informal Practices. The Post-Communist Experience*, Oxford University Press
- Laurent-Simpson, Andrea and Celia C. Lo (2019). Risk society online: Zika virus, social media and distrust in the Centers for Disease Control and Prevention. *Sociology of health & illness* 41(7), 1270–1288.
- Lavazza, Andrea, and Mirko Farina (2020). The role of experts in the Covid-19 pandemic and the limits of their epistemic authority in democracy. *Frontiers in Public Health* 8, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7372112/>

- Letki, Natalia (2006). Investigating the roots of civic morality: Trust, social capital, and institutional performance. *Political Behavior* 28(4): 305–325.
- McEwen, Craig A. and Richard J. Maiman (1986). In Search of Legitimacy: Toward an Empirical Analysis. *Law & Policy* 8 (3): 257–73.
- Mearns, Tracey L.(2000). Norms, legitimacy and law enforcement. *Oregon Law Review* 79: 391–415
- Merkel, Wolfgang (2014). Is there a crisis of democracy? *Democratic Theory* 1(2): 11–25;
- Mesch, Gustavo S., Kent P. Schwirian and Tanya Kolobov (2013). Attention to the media and worry over becoming infected: the case of the Swine Flu (H1N1) Epidemic of 2009. *Sociology of health & illness* 35 (2): 325–331.
- Milošević Đorđević, Jasna, Duško Kljajić, Živojin Đurić (2021). Faktori predikcije pridržavanja zvaničnik Covid-19 zdravstvenih smernica. *Sociološki pregled* 55(2): 458–476
- Mishler, William and Richard Rose (1997). Trust, distrust, and skepticism: Popular evaluations of civil and political institutions in post-communist societies. *Journal of Politics* 59: 418–451.
- Mrakovčić, Marko i Danilo Vuković (2019). 'Unutarnja' kriza pravosuđa? Stavovi pripadnika pravničkih profesija o pravosuđu u Hrvatskoj i Srbiji. *Politička misao: časopis za politologiju* 56 (1):75–105.
- Mrakovčić, Marko i Margareta Gregurović (2020). Neprijatelj pred vratima? Ili kako studenti prava iz četiriju najvećih hrvatskih gradova doživljavaju azilante i migrante s Bliskog istoka. *Sociologija i prostor* 58(3): 291–328
- Norris, Pippa (1999). Conclusions: The Growth of Critical Citizens and its Consequences, u: Pippa, Norris (ed.) *Critical Citizens Global Support for Democratic Government*, OUP
- Nova (2020). „Kalifornija: Prve žrtve korone bile još sredinom februara“, 23.04.2020. <https://nova.rs/region/kalifornija-prve-zrtve-korona/>
- Pavićević, Đorđe (2016). Postdemokratske kritike demokratije: Transformacija ili urušavanje demokratije. *Sociologija* 58(4): 505–524
- Pešić, Jelena (2020). Covid-19, Mobility and Self-Isolation. Experiences of the Serbia's Citizens in the Times of Global Pandemic. *Sociologija* 62(4): 467–485
- Peter Kotzian (2014). Good Governance and Norms of Citizenship: An Investigation into the System and Individual-Level Determinants of Attachment to Civic Norms. *The American Journal of Economics and Sociology* 73(1): 58–83
- Pfister, Sandra Maria (2020). Theorising–The Social Definition of the Corona Pandemic. *The European Sociologist* 1 (45), <https://www.europeansociology.org/issue-45-pandemic-impossibilities-vol-1/theorising-social-definition-corona-pandemic>
- Politika (2020). „U Italiji još u novembru lečili ljude sa vrlo neobičnom upalom pluća“, Politika, 23.03.2020. <http://www.politika.rs/scc/clanak/450691/U-Italiji-jos-u-novembru-lečili-ljude-sa-vrlo-neobicnom-upalom-pluca>.
- Radenković, Milica (2021). Istraživanje: Skoro trećina neodlučna, antivaksera sedam odsto, Danas 10.07.2021. godine, <https://www.danas.rs/drustvo/istrazivanje-skoro-trecina-neodlucna-antivaksera-sedam-odsto/Radišić>,

- Nikola (2020). Holandija u "polu-lokdaunu" zbog mladih i žurki, ministar im nudi piće ako... N1 Info, 7.11.2020. <https://rs.n1info.com/svet/a669424-holandija-u-polu-lokdaunu-zbog-mladih-i-zurki/>
- Ristić, Dušan, Ana Pajvančić-Cizelj, and Jovana Čikić (2020). "COVID-19 in everyday life: Contextualizing the pandemic." *Sociologija* 62(4): 524–548.
- Sakwa, Richard (2010). The dual state in Russia. *Post-Soviet Affairs* 26(3): 185–206.
- Sherlaw, William, and Jocelyn Raude (2013). Why the French did not choose to panic: a dynamic analysis of the public response to the influenza pandemic. *Sociology of health & illness* 35 (2): 332–344.
- Smith, Richard D. (2006). "Responding to global infectious disease outbreaks: lessons from SARS on the role of risk perception, communication and management." *Social science & medicine* 63(12): 3113–3123.
- Statnews (2020). "Limited data may be skewing assumptions about severity of coronavirus outbreak, experts say", <https://www.statnews.com/2020/01/30/limited-data-may-skew-assumptions-severity-coronavirus-outbreak/>.
- Troyer, Lisa (2007). Legitimacy. In: Ritzer G. (ed.) *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Blackwell Publishing, str. 2584–2587
- Tyler, Tom R. (2006). Psychological perspectives on legitimacy and legitimation. *Annual Review of Psychology* 57: 375–400.
- Tyler, Tom R., et al. (1997). Procedural fairness and compliance with the law. *Revue Suisse D Economie Politique et de Statistique* 133: 219–240.
- Ungar, Sheldon (1998). Hot crises and media reassurance: A comparison of emerging diseases and Ebola Zaire. *British journal of sociology* 49(1): 36–56.
- Ungar, Sheldon (2008). Global bird flu communication: Hot crisis and media reassurance. *Science communication* 29(4): 472–497.
- Vuković, Danilo (2020), Reč struke, ali druge. MONS br. 13, <http://mons.rs/>
- Vuković, Danilo (2020b). "Pravosuđe u post-eri: Institucionalna skepsa kao norma" In: Jovanović, M. & Zdravković, A. (eds) *Sudstvo kao vlast*. Beograd: Cepris i Srpsko udruženje za pravnu i socijalnu filozofiju
- Vuković, Danilo (2021). Tri krize pravosudne profesije: poverenje, ugled i karijerna privlačnost. Rad izložen na konferenciji „Pravna tradicija i novi pravni izazovi“, Novi Sad 29 i 30.9.2021. godine
- Vuković, Danilo and Marko Mrakovčić (2021). Legitimacy, Independence and Impartiality: How Do Serbian and Croatian Legal Professionals Assess Their Judiciaries? *Europe-Asia Studies* (prihvaćeno za objavljivanje)
- Vuković, Danilo and Slobodan Cvejić (2014). Legal culture in contemporary Serbia: Structural analysis of attitudes towards the rule of law. *Annals of the Faculty of Law in Belgrade* 62(3): 52–73.
- Vuković, Danilo and Slobodan Cvejić (2019). Attitudes Towards the Rule of Law in Contemporary Serbia: A Coherent Legal Culture? *Jahrbuch für Ostrecht* 60: 203–221
- Walters, Glenn D. (2019). Does attitude toward offending play a role in a person's compliance with the law? Procedural justice, institutional legitimacy, and the perceived wrongfulness of offending behavior. *Journal of Police and Criminal Psychology* 34(3): 303–313.